

CLAUDIU GROZA
Pavel Dan. Új olvasatban

A 2007-es esztendő két hasonló sorsú román író születésének centenáriumi éve. Sajnos a román irodalmi kánon alig vesz tudomást róluk, holott mindketten eredeti szépírók, önéletírók és újságírók.

Egyikük, Bogdan Amaru egy isten háta mögött olténiai faluban született, a Vâlcea környéki dombok közt, Budele Tetoiuului-on, és ott is halt meg 1936-ben, tüdővészben. Másikuk, Pavel Dan szintén száz éve látta meg a napvilágot Alsódetrehebben (Triteni-Hotar), az erdélyi Mezőség kopár, dimbes-dombos vidékének egyik tanuján, ahol a Móc föld összetalálkozik a Maros mente felső részével. Kolozsvárt hunyt el 1937-ben, rákban.

Túl azon a szenvedésen, amelyben részük volt, e két fiatal író – akik életük során nem is tudtak egymásról – lelki és szakmai rokonság kapcsolja össze.

Mindketten teljes alkotói életet éltek, és tették ezt felfokozott tempóban; vehemensek, érzékenyek és szenvedélyesek voltak. Korukra és környezetükre rendkívül gyorsan és indulattal reflektáltak: nyomban elítélték és nevetségessé tették a visszasságokat, de ha a helyzet úgy hozta, elfogadták azokat az impulzusokat, amelyek szellemi-lelki erőttartalékká válhattak.

A román falu ellentmondásos világából emelkedtek ki, arról írtak. Városi környezetben éltek, de a falu emberére jellemző kétkedő, óvatosan távolságtartó „városiként”, így voltaképpen a köröttük zajló események szemléelőivé váltak, mondhatni, nem a színész, hanem a néző szerepéből figyelték a múlt század elejének erdélyi világát.

Írásaikat, különösképpen szépprózájukat, de „militáns” szövegeiket is, mérsékelt patetikus hang jellemzi, de olyan és annyiféle hangszín gazdagítja, amelyet és ahányat az írás tárgya és az írói szándék megkövetelt. Alkalmazták az iróniát is, méghozzá annak maró, szinte megsemmisítő válfaját.

(...)

– „*azt hiszem, a Balladák és idillek óta* (George Cosbuc 1893-ban megjelent *Balade și idile* című kötetéről van szó – B. Sz. I. megj.) *Erdélyben nem jelent még meg hasonló, földből szakadt könyv, mint amilyen ez*” – írta Pavel Dan készülő novelláskötetéről nagybátyjának. Ezt akár az író művészi hitvallásaként, *ars poeticájaként* is értelmezhetjük. Pavel Dan olyan, jellemzően közép-erdélyi társadalmi *modell*t ábrázol írásaiban, amely az egész román falutársadalomra vonatkoztatható. Városi témájú prózájában is ez érhető tetten: a szereplők világában, kapcsolatrendszerében a helyi és időbeli eltérések ellenére is ugyanez a „paraszti modell” jut érvényre.

„*Keresztény lélekként, tiszta gondolkodással érkezel a világra. Az emberséget örökölted, a kötelességtudatot anyádtól, vagy apádtól tanulod el. Mihelyt átléped az iskola küszöbét, hallod, legényke, tanulnod kell, és megint csak tanulnod. Először azért, mert szegény ember vagy, és a jó jegyekre fiatalember korodban olyan ajtók nyílnak meg előtted, olyan ismeretlen utak tárulnak eléd, amelyek mások előtt zárva maradnának; meg aztán örülhetsz szüleid örömének is, amikor évszázó után, hónod alatt gazdag jutalmakkal térsz haza*” – jelenti ki a *Találkozás (Íntálnire)* hőse, a törvényszéki bíró, aki (mellesleg) kiábrándult házasságából, amelyet egy üres, önző és követelőző nővel kötött. Pavel Dan más alakjai is, például a póruljárt, puhány Simion, az energikus Ludovica asszonyság megalázott férje az *Urcan, az öreg (Urcan bătrânul)* című hosszabb műből, ugyanannak a „társadalmi beidegződésnek” mint *modellnek* az áldozatai, amely a sekélyes és hazug életet elfedő látszat mindenhatóságára épül.

Az író prózájának „melegágya” a román falu világa. Akkor is, ha írónk önéletírásba kezd, akkor is, ha újságírói megfigyeléseiből kiindulva ragad meg s bont ki egy-egy hétköznapi történetet – legyen az akár érzelmes, akár patetikus, akár „militáns” vagy ironikus. Novelláival a hatalmas „erdélyi irodalmi múltból” érkezik, de azt *jelenvalóvá* képes tenni. Meg kell említeni a két nagy román erdélyi prózaíró-nagyság, Liviu Rebreanu és Ion Slavici Pavel Danra gyakorolt ösztönző hatását, amely témakezelésében (lásd az „erdélyi román falu modellt”) és esztétikai megoldásaiban egyaránt kimutatható. Pavel Dan mégsem epigon, hanem írói mintaképeinek méltó örököse, szellemi folytatójuk. És megújítójuk is, hiszen új, a paraszti mitológiából származó elemekkel frissíti nemzeti értékeket felmutató prózáját: ilyen például „az ördögtől való félsz” vissza-visszatérő motívuma. Dan alkotói eszköztárát joggal mérhetjük a nagy európai prózaírókéihoz.

Pavel Dan mestere a családi és társadalmi feszültségek ábrázolásának. Az *Urcan, az öreg* cselekményszövevébe (a fiú rá akarja tenni kezét apja földjére, vagyonára) két olyan betétet illeszt, amelyek az apa (Simion) és fia közt lappangó, majd fel-felszikkasztó ellentét rajzát már-már az orosz (Gogol) és némely nyugati irodalmakban tapasztalt szintre képesek emelni. Az első betét akár egy középkori vallásos témájú festmény szöveges megjelenítése is lehetne: „*Az ördög, aki apa és fia veszekedését kitervelte, de ármánykodásával felsült, haragra gerjedt, és a föld ellen fordult. Ott áll a dombtetőn a tintasötét éjszakában, patáival az áldott földet kapálja, porfelhőt támaszt, csuhét hajjigál, s közben bömből, szeleket ostoroz, bosszúsán köpködi a végtelen világot. Nem tudni, merre van napszentülte, merre napkelet, az égi kerék mintha örökös forgásban volna; a mező közepén eltévedt, szerencsétlen teremtsnek pedig meg kell kapaszkod-*

nia, nehogy elsodródjon. Gyűlnek a súlyos, fekete fellegek mindenünnen, sötétítik az ég alját, majd a földön kúsznak, mint az apokalipszis barmai, alakjukat folyton változtatva, hogy aztán, mintha az éjféli véres szájából, egyre súlyosabb és feketébb csuhában vadul és félelmet keltve közelítsenek.”

A második kiválasztott prózabetét valamivel árnyaltabb, mondhatni „kifinomultabb” üzenetet fogalmaz meg: bár az ortodox ikonográfia képi eszköztárát használva itt is valósággal ellenpontosozzák egymást a (keresztényi értelemben vett) világosság és a sötétség egymás ellen hadakozó erői: „Az elülső falon szablyájára támaszkodva posztolt Mihály arkangyal. Feje fölül kialudt a sugárkör; rajta légypiszok-foltok, a szablya rozsdás. Ábrázata elárulja, hogy hosszú ideje nem váltotta fel senki, fáradt, alig tartja a lába. Odébb, egy sötétebb sarokban, farkával a hóna alatt, egy ócska ikonról épp alászállóban az ördög. Fél lábát kinyújtotta már a rámából, pillanatra megállt, hogy a bóbiskoló arkangyalra pillanthasson, aztán, miközben csendre inti a mögötte hangoskodók selegét, lábujjhegyen kioson a szentképből...”

Hasonló részletek, „epikus intrikák” gazdagon sorjáznak az elbeszélésekben, és tanúsítják Pavel Dan virtuozitását, mutatják azokat a törekvéseit, amelyeket az író az új transzszilvániai román próza esztétikai elismertségéért tesz.

El kell mondanunk, hogy Pavel Dan nem etikával aládúcolt irodalmat művel, miként Ion Slavici, s nem is egy pszichológiai realizmussal átítatottat, mint ahogyan mások elődje, Liviu Rebreanu. Alkotói útjára annak a természetes, nem manipulálható, de ember- és mitológia-központú világnak a „batyujával” indult, amelyet jó sorsa rótt ki rá hagyatékként. Az így öröklött hatás-együttes megszűrése, annak sajátos írói stílusban történő feldolgozása, életerős és eredeti visszatükrözése – majd minden szinten adatolható hűséggel – az erdélyi íróból nem farag vidéki erkölcskrónikást, hanem, miként az Ion Creangă esetében tapasztalható például (tudva természetesen a párhuzam rejtette aránytalanságokat), égi magasságokba emel egy világdarabkát, hogy azt „az emberiség élettapasztalásaival” kísérletezők rendelkezésére bocsássa.

Ezen a ponton vetődik fel a mellőzött Pavel Dan befogadhatóságának a kérdése. Úgy véljük, hogy a rendkívül ritka és hézagos publikációk ellenére a román olvasói rétegek, különösen az Erdélyben élők önmagukra ismernek Dan írói univerzumában. Honnan e „kettős recepció” – a hivatalos kánon részéről a be nem fogadás, illetve az irányíthatatlan olvasóközösség részéről a szinte ösztönszerű befogadókészség? Úgy érezzük, a titok Pavel Dan egyetemes emberi értékekhez viszonyuló írói magatartásában rejlik. Úgy román, hogy közben univerzális. Munkássága rokonságot mutat Agârbiceanu vagy Rebreanu novelláinak eszmevilágával

például, de az őt követő időszak alkotói magatartásával is, említhetjük itt Nicolae Velea kisprózáját, de Marin Preda *Moromete család (Moromeții)* című nagyregényét is.

Figyelemre méltó, ahogyan Pavel Dan az „epikus környezettel”, illetve a szereplők karakterjegyeivel, nyelvezetével bánik. A *Cserélt gyermek (Copil schimbat)* című antológiába való novellájában például mindössze néhány mondattal egy teljes élet „hitvallását” képes megragadni. A szóban forgó gyerek a „csere” pillanatától fogva már nem az a csupán öt-hat évet élt emberke, hanem maga a továbbélő, aki valamiképpen önnön sorsát is továbbélte. Ahogy a történettel előhozakodó mokány meséli: „Élt, bácsikám, vagy az én bűnöm miatt, vagy szüleim valamilyen bűne miatt. Így lehetett megírva: hogy én és a feleségem ezen a világon szenvedjük át mindazt, amit a másikon kellett volna átszenvednünk.” (C. Groza kiemelése) E büntetést, mint motívumot, aztán a gyerek „csereje” váltja fel, amit a történet mesélője később saját hibájaként említ: „... lehet, hogy ez volt a bűn. Mikor Isten egy gyermekkel áld meg, azt meg kell neki köszönni, térden csúszva is, és nem megharagudni rá. Isten tudja, mit csinál! Mielőtt gyermekkel áldott volna meg, már kirendelte számára a helyet a világban, de a neki járó karéj kenyeret is”. (C. Groza kiemelése)

Az ördög-motívum itt is megjelenik, és olyan fantasztikus távlatokat sejtető műveket juttat eszünkbe, mint a Caragiale tollából származó remeklés, a *Mánjoală Fogadó-jához (La Hanul lui Mánjoală)* című novella, azzal a különbséggel, hogy a toll művésze itt sokkal inkább az „ecsetkezésre” összpontosít. E szerkezeti egység rendkívül feszült hangulatú, beszédes az a részlet, amelyben az elveszett gyermeket kereső mokány meséli el éjszakai tapasztalatait: „Egyszer csak hegy magasodik előttem; továbbmenni már egyébként se tudtam volna. Az alászálló holdvilág éppen előtűnt a fellegek mögül. Látom, suhan alá a kővé dermedt fenyőtornyok közt, mintha valakitől el kéne bújni. És meghúzza magát egy sziklatetőn. Hatalmas lángok lobbanak fel, mint kitépett madártollak, vörös csóvák rebbennek szerteszét. A hold hirtelen kereket old, hogy aztán szikláról sziklára szökkenő alakját lássam, mielőtt megfutamodna a fenyők közt. (...) Koromsötétség. Tapogatózom, hátha valami a kezem ügyébe akad; hirtelen hívős, kőkemény falat érzek. Távol gyenge fény pislákol. Fáradt fényében az erdei óriás árnyékát vélem felismerni a kőfalon: feje akkora, mint egy tízmércés csöbör, törzse, akár a sziklatömb, lábai lólábak, patákkal. Őt magát nem láthatom. Az árnyék mintha valamit az ölében tartana, mintha pelenkába csavart gyermeket...”

Ugyanez a téma a *Sorsban (Ursita)* is feltűnik egy rövid próza közjátékban, amely előre jelzi a haldokló hős „sorsát”: „Fent, a háztető keresztjén egy bagoly ücsörgött, rikácsoló kivikolásában olyan fellábu ördögfiókanak látszott, aki éppen nyilait röpíti szerte az ellenséges éjszakában”.

A hasonlóan tömör passzusok az elbeszélések érzelmi csúcspontjai, és meghatározó szerepük van a prózai végkifejletben, a megoldásban. Több írásban él, e világi alakok tűnnek fel, akik átveszik a *hírnök-szerepet* – hogy isteni vagy ördögi küldöncökről van-e szó, nehéz megmondani, esetenként szinte lehetetlen.

Példa erre a *Precub* két bizarr lókereskedője. A lóvátott ember esélytelensége – aki minden paraszti rátermettséget meghazudtolóan egy csont-bőr gebét vásárol, s hogy miért, nem tudjuk – mintha már vásárba indulásától „megvolna írva”, akárcsak a *Hülyék (Proștii)* című Rebreanu-írásban. Ahogy „hősünk”, Precub nagy nehezen kikecmerreg ágyából s felöltözködik, „a koromsötét tornácra megbotlik, és orrát a lajtorjába veri.” Az utcán találkozik valakivel, de annak fura öltözéke sem zavarja, pedig abból rájöhett volna, hogy az ismeretlen bizony *nem a földönjárók fajtából* való: „Az idegen középkorú lehetett, két korhatárán, kövérkés, közepes termetű, nagy, dülledt szemű, üveges-kék színűek, vékony szája széle benedvesedve. Szögletes orcáját mintha cserépdarabokból rakták volna össze, s húztak rá emberbőrt. Kopott katonazubbonyt viselt, vállán jókora olajfolttal, kalapja puhának látszott, cipői közül egyik sem hasonlított a párjára.” Miután a lócsiszárok rászedik, Precub a melléje szegődött, ismeretlen útítáron is hasonló furcsaságokat fedez fel: „Magas, vékony dongájú termet volt, arca elvékonyodva, orra nagy és hegyes. Szürke, magyar posztónadrágot viselt, inge piszkos, rajta megannyi szalaggal; a condraja láthatóan vásári szerzés, de annyira kopott, hogy már a színét is elhagyta. Látva ezt a pofát, akaratlanul is a másik jutott eszébe.” E furcsa figurák szerepeltetésével, akiknek kilétét titokzatos homály fedi, egyfajta bűvös játéka nyílik lehetőség Pavel Dan prózájában.

A felkavaró *Virrasztás (Priveghi)* – a *Cserélt gyermek*, valamint *Az öreg Urcan temetése (Înmormântarea lui Urcan bătrânu)* mellett – az író legjelentősebb novellái közé tartozik. Šuta, a falu „pletykafészke” részt vesz a virrasztáson, és sértő közbeszólásaival voltaképpen kiprovokálja e gyászos tiszteletadás tragikus végét. A virrasztó falusiak közt szörszálhasogató replikák, durva sértegetések – amelyeket egy helyütt Pavel Dan „súlyos paraszt-csúfondároságnak” nevez – már Šuta megérkezése előtt elhangzanak. A csipős megjegyzések tulajdonképpen a közösségi törvények megszegőit büntetik. Az író alaposan körbejárja *Az öreg Urcan temetésében* is ezt a témát, előkerülnek a pópa csínytevései is, s megjelenik egy remek negatív figura, az erélyes Ludovica asszonyság. Azonban ő sem képes szembezállni a közösséggel, amely durván és megjárás nélkül helyben bünteti a köz „szabályaitól” eltévelyedőket.

Az öreg Urcan temetésében csupán néhányuk, Ludovica, Valer és Simion „megszégyenítéséről” beszél-

hetünk, ellenben a *Virrasztás* prózai szövegében e kollektív katarzis, az antik tragédiák végkifejletéhez hasonlóan, a teljes faluközösséget érinti. De közben az olvasóban tovább él a bizonytalanság: vajon ezek után Šuta egy dühös angyalnak, vagy (és miért ne?) magának, a Sátánnak a küldönce-e. A hős „a falu azon bölcsei közül való, akiknek a búzaföldjét nem teszik tönkre az esők, akiknek az udvarát nem ganézzák tele a tehenek. (...) Míg mások tele vannak munkával, hogy azt se tudják, mihez kapjanak, addig ők ott nyújtózkodnak a bodzafa árnyékában. Nem hibásak ők, mert nyáron annyira kék az ég, s a madarak oly csodásan énekelnek. (...) Nem érzik bőrükön a szegénységet, így hát a paraszt két nagy szenvedélye, sem a föld, sem a pénz nem képes hatni rájuk. (...) A faluban szavuktól jobban félnek, mint a bakalódók bunkócsapásaitól.” És valóban, Šuta súlyos megjegyzései, melyeket az őt megvető feleséghez intéz, a virrasztás vége felé valóságos mészárláshoz vezetnek a két rokonság között: „A két nyámura tagjai egymásnak ugrottak, félelem nélkül és kegyetlenül. Az ember megszűnt embernek lenni. Ide-oda vergődő masszává olvadtak az emberi életek és a lelketlen tárgyak”. Ezalatt a különös „hírnök” „... összetöpreődött, és az ajtó mögé bújt. Hogy amikor a halál betoppan a házba az élők helyét elfoglalni, ő kiosonhasson a sötét éjszakába”.

Pavel Dan irodalmi munkássága természetesen sokkal gazdagabb, témavilága sokkal tágabb és változatosabb annál, mint amennyit ez a dolgozat át tudott fogni – és amely (a már elavulttá vált irodalmi kánon újragondolását segítő) szinte csupán egyetlen motívum feldolgozására összpontosított. Úgy véljük, az e hatalmas életmű monografikus feldolgozását vállaló elemző munkák elkészültéig az ilyen részmegekkel is helyet kell kapniuk abban a munkában, amely a ma olvasóihoz, iskolák és egyetemek katedráihoz szándékozik közelebb hozni a múlt század egyik legérdekesebb erdélyi román prózaíróját, akinek csak valamelyest jutott „fényesebb sors”, mint nemzedéktársának, Bogdan Amaranuk.

Itt jegyezzük meg, hogy Magyarországon Pavel Dan prózáját nem ismerik. Az *Üres afészek* című novelláskötet (1959 Bp., Európa Könyvkiadó, fordította Óváry Öss József) óta csupán egyetlen újabb magyar Pavel Dan-kötetről tudunk, a kolozsvári irodalomtörténész, egykori egyetemi tanársegéd, Varró János fordításában 1969-ben jelent meg *Virrasztó* címmel (Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó). Lényegében ennek újrakidolgozására vállalkozott 1988-ban a kolozsvári Dacia Könyvkiadó (az író fiának, Sergiu Pavel Dannak az előszavával) – de az akkor 1956-os „múltjáért” épp tiltás alatt lévő Varró János nevét Szabó Jánosra kellett változtatni. Varró János a „magyar 1956-ot” megtorló erdélyi intézkedések egyik áldozataként, Lakó Elemérrel, Páskándi Gézával, Páll Lajossal és másokkal együtt börtönbüntetést kapott; 1986-ban magyarországi „turistaútjáról” nem tért vissza Kolozsvárra. A kecskeméti főiskolán oktatott haláláig, idén lenne nyolcvan éves.

Átdolgozta: Bágyoni Szabó István